

ПРЕВОДНА ЛИТЕРАТУРА И НАЦИОНАЛНА КУЛТУРА

Тончо Жечев

Днешната висока преводаческа мисъл е все повече склонна да приема художествения превод като неотменна и съществена част от националната литература. Всеки превод, изпълнен с творческо вдъхновение, талант и майсторство, е такова събитие в литературния живот, каквото и появата на значително оригинално литературно произведение. Такъв превод участва еднакво в обогатяването на изразните възможности на родния език и във формирането на националното мислене, в динамиката на родната култура, в развитието на нейната биография и език, най-общо казано.

А това направо ни води към друга, по-съкровена близост, към едно роднинство по кръв, преживявания и творчески усилия между преводача и създателя на оригинално произведение. Познати са ни многото усилия да се оприличи работата на преводача с друг вид работа и дейност, за да се изясни и онагледи нейната същност. Сравняват преводача с актьора и неговото изкуство да се превъплъщава на основата на текста в чужд образ. Сравняват преводача с художника, който трябва да претвори и преизрази даден материал, с режисьора, който творчески интерпретира определена художествена действителност и т. н. Не срещнах обаче сравнение на високото изкуство на превода и неговите творци с критиката, с критика и изследователя на текста, а общото между тях е много повече и съществено, независимо от очевидните за всички разлики.

Критика и превод — ето една благодатна тема, на която някой някога навярно ще се спре с всичката сериозност и задълбоченост, която тя несъмнено заслужава! Преводачите, както и критиците трябва да създават необгледните, широки хоризонти на родната литература, достойно и със самочувствие стоейки на нейната собствена почва, охранявайки нейните корени, нейната естествена среда. На преводача, както и на изследователя и познавача на родната литература, е необходимо вярно и дълбоко чутие за трайните и актуални потребности на родната литература, неговият избор всякога трябва да бъде творчески и да се основава на познаване историческата еволюция на нашата литература и нейните съвременни нужди. На някои стари и мъдри източни езици първоначално думата превод е означавала тълкувание, интерпретация, а известно е, че синкретичните термини издават първоначалното родство и единосъщност на обособили се по-късно области.

Преводът е висш род критика, тълкувание, преизразяване на друг език на оригинала, също както критиката е висш род превод на художественото произведение от езика на творческата спонтанност на езика на съзнанието за творчество, на езика на идеите. Преводачът познава в същата степен, както и критикът, плашещото противоречие между своята творческа субективност, индивидуал-

ност и строгата научна добросъвестност, която трябва да ни придържа към автентичността, към верността до оригинала, подлежащ на интерпретация, трудността при намирането на неуловимата мяра, в която влагаш всичко без остатък от себе си, но с любов и преданост го отдаваш другиму. Ние се изправяме еднакво безстрашно не пред самата действителност, но пред нейното отражение, пред нейното творческо пресъздаване и в нас и чрез нас трябва да просветне отново животът, по-точно произведението трябва да се роди за нов и друг живот в системата на една култура. Както критиката и критиците, преводът и преводачите са на предните постове на идеологическата борба в съвременния свят, бих казал, че се намират на най-уязвимите и чувствителни места в тази борба и съзнателно и безсъзнателно участват в нея с всичките си усилия.

Най-после искам да напомня и за една практическа страна, на която навярно ще се наложи да се върнем по-нататък, една практическа област, твърде занемарена, но важна, където превод и критика взаимно се допълват. Съвременната теория на превода клони към мнението, че предаването на някои намеци, непреводими места в текста, зашифровани позовавания на другия език, става най-сполучливо с коментарии към текста, а това е вече чиста критика. Но този пример ми беше необходим за друга, по-обща и важна цел. За съвременните издания на преводите стана насъщна необходимост придружаването им с предговори, пояснителни бележки, послеслови и всичко онова, което приближава изданията към критическия тип издания. Чувствително се измениха вкусовете и потребностите на четящата публика. Погледнете какъв интерес днес представляват академичните издания, пълното събрание на съчиненията, солидните критически издания, многотомните поредици и wie ще видите, че в перспектива взаимните усилия на преводачи, критици, литературоведи, историци, както и съчетаването на тези качества в едни и същи лица, са с огромно бъдеще. Все по-насъщна става необходимостта да се разбере от издатели, преводачи и изследователи, че едно произведение на духа и културата на един народ може да се разбере във всичките му равнища и пластове само когато се види във връзка с цялостната ценностна система, в която се е родило и развило, във връзка с историята на неговите интерпретации. За мене идеалното издание днес на Софокъл е издание с коментarii на специалист като Сергей Аверинцев, който разглежда образите и трагичните колизии на Софокъл във връзка с цялостните понятия и автентични представи на древните гърци за света и хората. Безнадеждно отминават времената, когато можехме само да се хвалим какво и колко е преведено, днес е важно да се види какво и колко е разбрано от съкровищницата на световната литература, доколко и как преведеното влиза в динамиката на националния литературен процес. Неотдавна полската българистка Тереса Домбек представи в нашия институт свой труд на тема, колко дълго и много Вазов е превеждан в Полша, но колко малко той е разбран от преводачи и тълкуватели, дотолкова, че според нея той, както и Ботев си остават „неизвестни“ за Полша. И трябва да се каже, че посоката на подобни изследвания е плодотворна, важна, засяга самата сърцевина на преводаческото изкуство.

Преводаческото дело у нас след Девети септември се разрасна и разви на основата на най-добрите традиции на нашата култура в тази област.

При това през тридесетте и една година след социалистическата революция в България преводът и преводаческото изкуство се утвърдиха като част от общо-националните проблеми, като важно народно и държавно дело, като неизменна и особено чувствителна част от културната политика на партията и социалистическата държава, като един от най-важните фактори за духовното ни сближение с другите народи и на другите народи с нас. Преводът и преводаческото изкуство не се развиват в безвъздушно, неутрално пространство и време, те са в тясна зависимост от степента на развитието на отношенията ни с дадени страни, ярък

израз и показател за това сътрудничество. От друга страна, те са на едно от първите места като фактори за задълбочаването и развитието на това сътрудничество. Всеки непредубеден поглед върху нашето развитие през тези три десетилетия ще открие тези зависимости и ще оцени тяхното значение — както мощния тласък на преводаческото дело, даден от социалистическата революция, така и изключителната роля за неговото развитие на цялостната политика на партията след Априлския пленум за задълбочаване нашите връзки със СССР и за разширяване контактите ни с другите страни.

Няколко много важни, основни фактора имаха решаващо значение за развитието на преводаческото дело у нас, те определяха и определят неговия съвременен облик, оказват благотворно влияние за неговото развитие като най-важно средство за духовно сближение между народите. Те са:

На първо място, национализацията на издателското дело, извършена у нас през 1948 г. Това постави преводното дело и преводачите в свършено нови, социалистически условия, стесни до минимум комерческите интереси като главен фактор и съображение при избора за превод. От друга страна, новата ситуация постави естествено въпроса за намирането на най-ефективни и гъвкави форми за отчитане интересите на родната литература, на идеологическата борба, на читателските търсения, за да се осъществява правилна политика в тази област. Получавайки всички предимства на социалистическите отношения, насадени и в културата, ние трябваше да се справяме с нов род трудности и отговорности.

На второ място, едва след Девети септември се получи възможност за безпрепятствено запознаване на нашия народ чрез художествения превод със съветската литература и критическа мисъл, интересът към имената и произведенията в съветската литература неимоверно нарасна, за дълго време преводите наваксяха пропуснатото, а днес се стремят да ни държат най-близко до всички явления в многонационалната съветска култура. Едновременно с това трябваше да се преодолеят големите пропуски и недоглеждания в миналото при запознаването с традиционно близката ни руска класика. В новите условия беше свършено естествен и стремежът за запознаването на нашата общественост с литературните постижения на другите социалистически страни, преводът трябваше да върви в крак с политиката за създаване на социалистическо общечитие на народите.

На трето място, преводът и преводаческото дело трябваше да намерят своето място в условията на неимоверно разрастване на културните потребности на публиката, на количественото и качествено нарастване на книжната продукция, което нареди страната на едно от първите места в света по издавани книги на глава от населението. Едновременно с това се създаваха и израстваха нови преводачески сили, протичаше процес на професионализиране на преводаческото изкуство, създаваха се условия в страната значителен отряд преводачи да могат изцяло да се отдадат на своето дело, ликвидира се постепенно практиката да се превежда чрез език-посредник, утвърдиха се имена на творци-преводачи, които достойно заемат мястото си сред най-добрите сили на националната култура.

На четвърто място, днес, особено след Априлския пленум, за всички нас е ясно, че преводаческото дело като фактор за духовно сближение между народите се развива, когато съвременната комуникативна система остави в миналото херметизма, развива се в условията на онова, което Гюте наричаше *Weltliteratur*. Казват, че в света днес се превежда на и от 1200 езика, докато само през миналия век се е превеждало на и от 30. В същност само чрез превода многоезичието на днешния свят при невероятните възможности на съвременните комуникации не се е превърнало във вавилонско разноезичие. При това преводаческото изкуство трябва да намира своето място и да се развива при две противоположни и противоположни тенденции — тенденцията към взаимопроникване,

обединение и стандартизация в условията на информационния „бум“, а, от друга страна — стремежа към обособяване, към съхраняване на националната независимост, към изграждане и доизграждане на национално самобитни култури.

Преводното дело е на опасните стикове на всички тези противоречиви тенденции и един от главните фактори както за духовното сближение на народите, така и за яркото обособяване и самоизграждане на националните култури. Националното „аз“ може днес да се разбере, осъзнае и развие само на основата на най-широки съпоставки и прониквания в другите национални култури. Но и културното общезитие на народите може да бъде плодотворно за духа само ако даде простор за потенциалните сили на всички народи, ако неговото „ние“ се състави не от нули, а от обособени и ярки единици. Във всеки случай никой не може да се надява на почтено и достойно място на пищната трапеза на културата на народите, ако пристигне тук с чувството на беден роднина, не с медените пити, а с трохите от собствената си национална трапеза. Има една неуловима, тънка, но осезателна зависимост между собственото самочувствие на една литература, нейното достойнство и успеха на преводната, на най-доброто и необходимото от нея.

Колкото и много да може да се желае все още, ние не можем да не спрем вниманието си на постиженията през изминалите тридесет години, още повече, че тъкмо тези постижения очертават посоката на правилното и плодотворно развитие в бъдеще.

Нашите постижения са особено очевидни при преводите на съветска и руска литература, което отговаря на традиционните културни връзки, на високата степен на духовно сближение и интеграция във всички области между нашите страни и големите перспективи напред. „Съветската литература — писа познавач на живота на книгата у нас като Тодор Боров — има значително, в известен смисъл решаващо въздействие върху българския живот и българската литература още от първите свои стъпки, с първите поетически произведения, родени от Великия октомври.“ Дори в условията на цензурата у нас са били издадени 173 произведения от съветската литература, а много повече са проникнали в оригинал. Но все пак относителното тегло на преводната съветска литература съставлява преди Девети твърде незначителен (около 3%) процент. Но нещата в нашата област не всякога се мерят с проценти. Малкият процент не пречеше Христо Радевски да чувствава тъкмо съветската литература като прозорец към света. Тогава той писа за съветската книга:

В теб бие възторга на всички народи
от изток и запад,
от север и юг.

Още в първото десетилетие след Девети относителният дял на преводната съветска литература нараства на 38% от общата продукция на превода, което се равнява на 80 книги годишно. Оттогава и до днес може да се каже, че българският читател живее в крак с всичко значително, което е създадено и се създава в съветската литература. За пръв път ние се запознаваме в такъв мащаб и с литературата на народите на СССР — украинска, белоруска, грузинска, арменска, прибалтийските републики и т. н., въпреки че преводаческият въпрос за някои от езиците на народите на СССР тепърва трябва да се решава. Утвърдиха се имената на майстори-преводачи от класическата руска и руската съветска литература: Христо Радевски, Георги Жечев, Константин Константинов, Атанас Далчев (неговият превод на Исак Бабел), Сидер Флорин, Младен Исаев и др. Струва ми се важно да се изтъкне, че тъкмо в периода след Априлския пленум се засили още повече цялостната работа за запознаването на българския читател с произведенията на съветската литература, нейното по-цялостно и пълно

представяне у нас, с една по-голяма широта в погледа за процесите в нея, вкл. и до проявите на най-младите. В количествено отношение това изглежда ето как: ако през 1953 г. са преведени 62 книги, то след едно десетилетие, през 1963 г., вече имаме 115 книги годишно, т. е. почти удвоено число. Сега ние получихме много по-пълна представа за съветската литература от двадесетте и тридесетте години, както и за най-младата съветска поезия и проза.

На основата на добрите преводи се осъществи активно взаимодействие и взаимовлияние между българската литература и литературата на народите на СССР. Много явления в родната литература ще останат недостатъчно обяснени, ако не вземем пред вид въздействието на поезията на Блок, Маяковски, Есенин, Ахматова, Пастернак у нас; ред моменти от развитието на българската проза и романа в частност ще останат необяснени, ако пропуснем да се вгледаме във времето на появата на български и в качеството на преводите на Максим Горки, на „Тихият дон“ и „Разораната целина“ на Шолохов, на романите на Фадеев, Леонов, Алексей Толстой, Федин, на критическата проза на Луначарски, Бахтин и цялата по-нова генерация в съветската литература — Казаков, Айтматов, Войнович, Шукшин, Евтушенко, Вознесенски, Бондарьов и мн. др. Мисля, че няма да бъде преувеличено, ако заключим, че в известни отношения и смисъл литературните връзки чрез превода между българската и съветската литература са образец за непрекъснато и активно духовно общуване, истински фактор за духовно сближение.

По тази линия и по същите стъпки вървят и нашите отношения в областта на превода с братските социалистически страни. Полската, чешката, словашката, румънската, унгарската, кубинската литература, литературата на ГДР, на народите на Югославия по брой на превежданите автори, по брой на излезлите книги и по тиражи у нас следват веднага след руската, френската и английската литература. Благодарение на добре урегулираните отношения почти всички класически произведения на тези литератури са станали достояние на българския читател и всяко значително ново явление, особено в прозата, бързо се превежда у нас. Като пример на активен духовен обмен на основата на превода ще ви припомним само, че след новите преводи на романите на Иво Андрич в средата на изминалото десетилетие творчеството му застана в центъра на литературните дискусии у нас във връзка със споровете за националните особености на българския литературен развой и неговите пътища в съвременния свят. Каква по-добра съдба за един преводачески избор и за един превод! Значителни успехи в този период постигнаха някои от преводачите от езика на народите на братските социалистически страни — без претенция за каквато и да било изчерпателност ще посоча това, което на мен лично е направило силно впечатление: преводите на Витеслав Незвал от Григор Ленков и по-специално поемата „Едисон“, преводите на Сийка Рачева, на Блага Димитрова, на Владимир Мусаков, Димитър Стоевски, Гергана Стратиева и др.

Понякога представата за размаха на преводаческата дейност у нас е припозната, а някои съзнателно поддържат стария мит за „желязната завеса“. Трябва да се предполага, че след атмосферата, създадена в Хелзинки, сближението между народите чрез превода и взаимната обмяна на информация ще се засили в условията на непрекъсната идеологическа борба и ние трябва да сме готови да поемем всички тежести и отговорности във връзка с новата обстановка в света. В тридесетгодишния период, който ние непрекъснато имаме пред вид, у нас със самостоятелни книги са застъпени автори от 67 страни, а заедно с представени в сборници и списания те стават около 80. Тук се включват буквално всички европейски литератури, литературите на Северна и Южна Америка, много от литературите на Азия и Африка, произведения на писатели от Австралия. При това тиражът на преводните книги от тези литератури благодарение любозна-

тежността на нашия читател от средно 4000—6000, когато се определяха главно от комерчески интерес, нараснаха на около 30 000 днес. Както и трябва да се очаква, първите места тук между превежданата литература се държат от френската, английската, немската, северноамериканската, италианската, испанската, като значително порасна интересът към литературата на страните от Южна Америка. Оправдан е в тия условия нашият специален интерес към литературите на съседните нам народи като гръцкия и турския, към литературата на Балканите като културна общност. Сполучливите преводи направиха у нас популярни и обичайни писатели не само Андрич и Садовяну, но и Казандзакис, Кавафис, Сеферис, Назъм Хикмет, Орхан Кемал, Азис Несин и др.

Трудно е да устое човек и да не се позове на някои факти, които могат да ни излъбят с гордост, колкото и да съзнаваме, че скромността е необходима, особено сега, когато ни предстои още много. За тридесетгодишния период у нас са представени около 140 френски автори, около 100 английски, около 100 от САЩ, над 60 от Италия, над 30 от ГФР, като за тези три десетилетия „Тартюф“ има 18 издания, „Хамлет“ 15, „Вилхелм Тел“ 14 и т. н. Много се направи след Априлския пленум за наваксване на пропуснатото и днес чрез преводи у нас са познати мнозина от съвременните автори на френската, английската, северноамериканската, испанската, италианската литература. Бих желал да припомня активното въздействие върху целия наш литературен процес, упражнено чрез добрите преводи на автори от великолепната биографична школа във френската литература, преводите на следвоенния роман в Италия, свързан и с имената на Лампедуза, Моравия, Карло Леви и др., преводите на новата проза на САЩ след „голямата петорка“, свързана с имената на Селинджър, Ъпдайк, Херцог, Чивър и др., преводите на прозата и драматургията на „сърдитите“ в Англия, на поезията на съвременна Испания и т. н. На това поле също се утвърдиха известни имена на български преводачи със значителен влог в националната култура и в развитието на националния език: Цветан Стоянов, Атанас Далчев, Александър Муратов, Асен Христофоров, Невяна Розова, Валери Петров, Димитър Икономов, Нели Доспевска, Тодор Нейков, Кръстан Дянков, Петър Драгоев, Тодор Берберов, Стоян Бакърджив, Веселин Измирлиев, Тео Атанасова, Тодор Вълчев, Христо Кънев, Григор Павлов, Александър Шурбанов, Драгомир Петров и мн. др.

Разбира се, и в тази област ние сме далеч от желаното. Бих казал, че е слаба издателската инициатива и информация, ние се движим все още с незадоволителни темпове при запознаването на нашия читател с новите явления и търсения в поезията, прозата и особено в литературната мисъл на съвременния свят. Слабо останаха познати някои явления в експерименталната литература на Европа от двадесетте и тридесетте години, с което се обясняват и някои курioзи на късни открития в собствената ни литература. Според мен закъсняват нашите преводачи и издатели в представите си за литературата на редица страни, те закъсняват в сравнение с читателския интерес у нас. За мен е безспорно, че френската литература ще си остане едностранчиво позната у нас без френските моралисти, критици и историци, но ние все още продължаваме само по утъпканата пътека, като предпочитаме второстепенния роман пред „Мисли“ на Паскал. Не по-малко едностранчиво ще бъде нашето познаване на огромната испанска литература без испанските мислители, особено от поколението на 1898 г. Неоправдано слаб е интересът към документалистиката в чуждите литератури, към летописната и мемоарната традиция, към древните историци, към образците на биографичния жанр. Интересът, който се прояви у нас към първия том от есетата и статиите на Томас Ман, е много показателен, той говори за качествения сдвиг в търсенията на нашата четяща публика и ние не трябва да си правим оглушки, а ясно да си дадем сметка, че сме значително изостанали, едва сме на-

правили първите несигурни крачки в запознаването ѝ с обществената и литературната мисъл на другите народи, с тяхното критическо творчество и история, с историята и философията на културата, със съвременната социологична мисъл.

Като размисля човек над библиографиите и статистиките за състоянието на нашата преводна литература в аспекта на ролята ѝ за духовно сближение между народите, могат да му хрумнат и още много други идеи. С няколко думи ще споделя пред вас някои от тях.

Преди всичко това е област, в която много зависи от взаимността, от доверие, от взаимното познаване и любов. Във всеки случай грандиозната идея на Гьоте за „световна литература“ не би могла да се осъществи, ако я сведем до нещо едностранчиво, бих казал, империалистично, ако я разбираме като инвазия на едни литератури към други, без обратния процес. Ние работим в област, където по правите думи на Георги Димитров няма големи и малки, понякога едно привидно затворено в даден регион явление може да съдържа повече творческа сила и просветляваща енергия от общоприетия образец, който има само това предимство, че е написан на език на велик народ. Аз наистина съжалявам онзи, който не се е опивал — на каквото и да е език — от апетитните, сладостни, прекрасно изваяни дълги периоди в прозата на Марсел Пруст. Но не по-малко достоен за съжаление е всеки, който не познава бурливата и монолитна едновременно проза на Захари Стоянов, могъща като у древните. Аз разбирам нашите унгарски приятели, които понякога ни напомнят, че издават по 12 български книги годишно, превели са дори нашите народни песни, написали са история на българската литература, а ние издаваме по 3—4 техни книги. Но ако говорим общо, ние самите сме в много по-незавидно положение в сравнение с други страни, от които ние превеждаме ежегодно, чиито писатели обичаме, а там нашата литература си остава свършено непозната. При това към непознаването аз отнасям, с още един минус, несполучливите преводи. Ако обърнем вниманието на последното, ще видим, че дори и там, където нещо се е превеждало, ще се натъкнем на пълно духовно неразбирателство, защото тъкмо в най-оригиналните си, най-съкровениите си прояви българската литература си остава непозната — нека спомена само „Житието“ на Софроний, „Записките“ на Захари Стоянов, поезията на Ботев. Но това може да се продължи и до най-самобитните днешни български писатели. (Между другото опита на Норберт Рандоф с преводите на Софроний на немски, подготвеното в Чехословакия издание на З. Стоянов са пробив в тази насока.) Искам да кажа, че жреците на деветата муза винаги и във всичко трябва да се чувствуват като двустранни посредници.

Другата забележка се отнася до една невидимо пробиваща си път тенденция, твърде ярко отразена в статистиките, с които не бих желал да ви занимавам — тенденция за намаляване на броя на издаваните автори и книги за сметка на тиражите. В някакви разумни граници тази тенденция сигурно има оправдание, но доведена докрай, тя означава именно връщане към комерческите съображения, от които смятахме, че сме се избавили.

Другият въпрос отчасти беше вече засегнат — необходимостта от цялостно подобряване облика на преводните издания с коментари, компетентни предговори, послесловия, бележки. Би могло тук да се добави нещо и за назрелата необходимост от събрани и дори академични издания на някои класици на чуждата литература. А най-добрият начин да се отбелязват заслугите на преводачите би било утвърждаването на практиката за издаване на събрани и избрани техни преводи.

Някога на конгреса на съветските писатели беше изтъкнато, че преводимостта е адекватна на възможността за общуване между народите. Тази възможност днес е необятна и все повече се разширява, а заедно с това и полето на един от най-благородните, изпълнени със смисъл човешки трудове — преводаческия.